

Διαφοροποίηση της ανδρικής και γυναικείας εικόνας στα σχέδια των παιδιών.

Ε. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη

*Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστήμιο Κρήτης*

Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα έρευνας, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Αγγλία με τη συμμετοχή 507 παιδιών σχολικής ηλικίας. Σκοπός της έρευνας αυτής ήταν η κατάρτιση μιας σύγχρονης και έγκυρης κλίμακας μέτρησης για τη διαφοροποίηση των δύο φύλων στα σχέδια των παιδιών, καθώς και η μελέτη του τρόπου με τον οποίο αναπτύσσεται η ικανότητα διαφοροποίησης, όπως αυτή εμφανίζεται στα σχέδια των αγοριών και των κοριτσιών. Τα παιδιά σχεδίασαν από μία ανδρική και μία γυναικεία εικόνα, η μελέτη των οποίων οδήγησε στην κατάρτιση της νέας κλίμακας μέτρησης της διαφοροποίησης. Η κλίμακα αυτή αναλύεται λεπτομερώς στο τέλος του άρθρου. Εφαρμόζοντάς την βρέθηκε ότι συνολικά τα κορίτσια απεικονίζουν στα σχέδιά τους περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία από ότι τα αγόρια. Επίσης βρέθηκε ότι αγόρια και κορίτσια περιλαμβάνουν περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία στις απεικονίσεις του φύλου στο οποίο τα ίδια ανήκουν. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας συγκρίνονται με αυτά παλαιότερων μελετών ενώ συζητούνται πιθανές ερμηνείες, οι οποίες έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί από ειδικούς.

Εισαγωγή

Η διαφοροποίηση των ανδρικών και γυναικείων εικόνων στα σχέδια των παιδιών είναι ένα θέμα το οποίο δεν έχει μελετηθεί συστηματικά, διότι δεν υπήρξε, όπως θα δειχθεί παρακάτω, κάποια έγκυρη κλίμακα μέτρησης της διαφοροποίησης αυτής και κατ' επέκταση δεν υπήρξαν οι απαραίτητες μελέτες για τον προσδιορισμό του τρόπου και του βαθμού διαφοροποίησης των δύο φύλων στα σχέδια. Παρά τις βασικές αυτές ελλείψεις υπήρξαν μελέτες, οι οποίες επικεντρώθηκαν στην ερμηνεία του νοήματος της διαφοροποίησης των δύο φύλων και επιπλέον χρησιμοποίησαν τα αποτελέσματά τους για διαγνωστικούς λόγους.

Η πρώτη κλίμακα μέτρησης της διαφοροποίησης των ανδρικών και γυναικείων εικόνων δημιουργήθηκε από τον Swensen το 1955, ο οποίος μελέτησε 101 ζευγάρια ανδρικών και γυναικείων εικόνων από τα αρχεία μιας κλινικής «Ψυχικής Υγείας». Ο Swensen ζήτησε από επτά κριτές να κατατάξουν τα σχέδια των ασθενών σε πέντε κατηγορίες, με βάση το βαθμό διαφοροποίησης των δύο φύλων. Οι εικόνες με την πληρέστερη διαφοροποίηση τοποθετήθηκαν στο ένα άκρο, αυτές με την πτωχότερη διαφοροποίηση στο αντίθετο άκρο, ενώ οι υπόλοιπες εικόνες κυμαίνονταν μεταξύ των δύο ακραίων σημείων.

Οι πέντε κατηγορίες του βαθμού της διαφοροποίησης των δύο φύλων είχαν ως εξής:

1. Καμμία ή μικρή διαφοροποίηση
2. Μικρή διαφοροποίηση
3. Σχετικά καλή διαφοροποίηση
4. Καλή διαφοροποίηση
5. Εξαιρετική, ή πλήρης διαφοροποίηση.

Αργότερα ο Swensen προσέθεσε τέσσερα επιπλέον σημεία, για να κατατάξει εκεί τα σχέδια που ήταν ανάμεσα στις πέντε αρχικές κατηγορίες της κλίμακάς του. Εφαρμόζοντας την κλίμακά του βρήκε ότι οι διανοητικώς διαταραγμένοι εσώκλειστοι ασθενείς εμφάνιζαν στα σχέδιά τους χαμηλότερο βαθμό διαφοροποίησης των δύο φύλων από τους ασθενείς που έπαιρναν θεραπεία εκτός της κλινικής. Οι Swensen και Newton (1955), χρησιμοποιώντας την ίδια κλίμακα, ανέλυσαν 163 ζευγάρια ανδρικών και γυναικείων εικόνων, τα οποία σχεδίασαν παιδιά από 6 έως 13 ετών, καθώς και 22 ζευγάρια εικόνων, τα οποία συνέλεξαν από φοιτητές κολλεγίου, για να μελετήσουν την εξέλιξη της διαφοροποίησης των δύο φύλων στα σχέδια. Βρήκαν ότι, όσο μεγαλώνουν τα παιδιά, απεικονίζουν περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία στα σχέδιά τους. Επίσης βρήκαν ότι τα κορίτσια, πριν από την εφηβεία, διαφοροποιούν τα δύο φύλα σημαντικά καλύτερα απ' ότι τα αγόρια, αλλά η διαφορά αυτή εξαφανίζεται στην εφηβεία. Οι Swensen και Newton πρότειναν ότι ο βαθμός διαφοροποίησης των ανδρικών και γυναικείων εικόνων, είναι ενδεικτικός του βαθμού της ταυτοποίησης του σχεδιαστή με το φύλο στο οποίο ανήκει.

Η κλίμακα μέτρησης του βαθμού διαφοροποίησης του Swensen έχει όμως πολλά αδύνατα σημεία. Κατ' αρχήν, σχηματίστηκε αναλύοντας ένα σχετικά μικρό αριθμό σχεδίων, ενηλίκων ασθενών μιάς κλινικής Ψυχικής Υγείας και όχι αναλύοντας μεγάλο αριθμό σχεδίων αντιπροσωπευτικού δείγματος του πλη-

θυσμού. Παρ' όλα αυτά η ίδια κλίμακα χρησιμοποιήθηκε στην ανάλυση παιδικών σχεδίων. Δεύτερο βασικό μειονέκτημα της κλίμακας αυτής είναι ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην περίπτωση που η μία εικόνα είναι περισσότερο διαφοροποιημένη από την άλλη, διότι στηρίζεται στην ταυτόχρονη κατάταξη της ανδρικής και της γυναικείας εικόνας του κάθε σχεδιαστή σε κάποια από τις κατηγορίες βαθμού διαφοροποίησης.

Για τους λόγους αυτούς, οι Haworth και Normington (1961) πρότειναν μία νέα κλίμακα με τα εξής τέσσερα περιγραφικά επίπεδα.

1. Εικόνες σχεδόν ίδιες, δηλαδή μη διαφοροποιημένες ως προς το φύλο
2. Παρόμοιες καμπύλες στο ανδρικό και στο γυναικείο σώμα, καθώς και παρόμοια χαρακτηριστικά στα πρόσωπα - ελάχιστη διαφοροποίηση
3. Η μία εικόνα καλύτερα διαφοροποιημένη από την άλλη
4. Και οι δυο εικόνες καλά διαφοροποιημένες.

Εφαρμόζοντας την κλίμακά τους σε παιδιά 7 έως 12 ετών, οι Haworth και Normington κατέληξαν στα ακόλουθα συμπεράσματα:

α. Η ικανότητα διαφοροποίησης των δύο φύλων στα σχέδια, αυξάνεται με την ηλικία των σχεδιαστών.

β. Τα κορίτσια ως σύνολο διαφοροποιούν τα δύο φύλα στα σχέδιά τους σημαντικά καλύτερα απ' ότι τα αγόρια.

γ. Τα κορίτσια απεικονίζουν περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία στις γυναικείες παρά στις ανδρικές εικόνες, ενώ τα αγόρια δεν εμφανίζουν ανάλογη σταθερή συμπεριφορά.

δ. Τέλος, η ικανότητα διαφοροποίησης των δύο φύλων στα σχέδια αντανάκλα το επίπεδο της σεξουαλικής ωρίμανσης των παιδιών και όχι τη διανοητική τους ικανότητα.

Για να κάνουν αντικειμενική την κλίμακά τους, οι Haworth και Normington είχαν θέσει τα κριτήρια για την κατάτα-

ξη των σχεδίων στις παρά πάνω κατηγορίες. Για παράδειγμα, η ζώνη, τα κουμπιά, το κολάρο, οι τσέπες και το μαντήλι της τσέπης, είχαν ταξινομηθεί σαν στοιχεία που χαρακτηρίζουν το ανδρικό φύλο, ενώ οι ρίγες και τα λουλούδια στα ρούχα είχαν θεωρηθεί χαρακτηριστικά του γυναικείου φύλου.

Τα χαρακτηριστικά όμως τα οποία πιθανώς να διαφοροποιούσαν τα δύο φύλα στη δεκαετία του 1960 δεν αποτελούν πλέον διαφοροποιητικά στοιχεία και, για το λόγο αυτό, η κλίμακα των Haworth και Normington δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί στις σύγχρονες μελέτες.

Αν και η απεικόνιση των διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών στα σχέδια των παιδιών θεωρείται από πολλούς ειδικούς θέμα με ιδιαίτερη σημασία, εν τούτοις δεν είχε γίνει μέχρι σήμερα καμμία προσπάθεια συγκρότησης αντικειμενικής και σύγχρονης κλίμακας για τη μέτρησή της, ή έστω κάποια προσπάθεια ανανέωσης μίας ήδη υπάρχουσας κλίμακας. Επιπρόσθετα, πολλές μελέτες στηριζόμενες στις μη έγκυρες ήδη υπάρχουσες, αλλά μη έγκυρες κλίμακες μέτρησης της διαφοροποίησης των δύο φύλων στα σχέδια των παιδιών ανέλυσαν την προβολική σημασία της διαφοροποίησης και χρησιμοποίησαν τα αποτελέσματά τους για διαγνωστικούς λόγους. Έτσι, οι μελέτες αυτές όχι μόνο δεν είναι επιστημονικές, αλλά είναι πιθανόν και επικίνδυνες, αφού μετά από τη διάγνωση συνιστάται και η ανάλογη θεραπεία. Λαμβάνοντας υπ' όψη τις ελλείψεις αυτές στη μελέτη των παιδικών σχεδίων, θεωρήθηκε απαραίτητη η ανάπτυξη μιας σύγχρονης κλίμακας μέτρησης της διαφοροποίησης των δύο φύλων καθώς και η ανάλυση της εξέλιξης της ικανότητας διαφοροποίησης στα σχέδια κανονικών παιδιών.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Δείγμα

Στην παρούσα έρευνα πήραν μέρος 507 παιδιά ηλικίας 3 χρ. 6μ. ως 11 χρ. 5μ. ετών από τρία διαφορετικά σχολεία της περιοχής Solihull, & West Midlands της Αγγλίας. Το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο των οικογενειών των παιδιών δε μελετήθηκε σε ατομική βάση, αλλά όλα τα σχολεία στα οποία διεξήχθη η έρευνα βρίσκονταν σε μεσοαστική περιοχή. Τα αγόρια και τα κορίτσια ταξινομήθηκαν σε ξεχωριστές ομάδες. Σχηματίστηκαν έτσι οκτώ ομάδες, ανάλογα με την ηλικία των παιδιών (3: 6-4:5, 4:6-5:5, 5:6-6:5, 6:6-7:5, 7:6-8:5, 8:6-9:5, 9:6-10:5, 10:6-11:5 ετών), και η κάθε ομάδα περιείχε από 26 έως 40 άτομα.

Τρόπος διεξαγωγής

Όλα τα παιδιά εξετάστηκαν στα σχολεία τους. Κάθε παιδί οδηγήθηκε σ' ένα ήσυχο δωμάτιο, το οποίο είχε πριν ελεγχθεί από την ερευνήτρια ώστε να μην περιέχει ζωγραφιές στους τοίχους ή βιβλία με εικόνες, τα οποία πιθανώς να επηρέαζαν τα σχέδια των παιδιών. Τα μικρότερα παιδιά (3:6 έως 6:6 ετών) εξετάστηκαν το καθένα χωριστά, διότι μερικές φορές ζητούσαν διευκρινίσεις ή χρειάζοντουσαν ενθάρρυνση για να δεχθούν να σχεδιάσουν. Επίσης, κάθε φορά που υπήρχαν αμφίβολα στοιχεία στα σχέδιά τους, η ερευνήτρια έπρεπε να τα συζητήσει μαζί τους. Τα μεγαλύτερα παιδιά εξετάστηκαν σε μικρές ομάδες που αποτελούνταν από 3 ή 4 άτομα. Όλα τα παιδιά κάθονταν σε ξεχωριστά θρανία, τα οποία ήταν έτσι διαρρυθμισμένα ώστε να αποφεύγεται η αντιγραφή, και σχεδίασαν, με ένα μαύρο μαρκαδόρο, σ' ένα χαρτί διαστάσεων A4, με τις ακόλουθες

οδηγίες: «Σ' αυτο το χαρτί, θέλω να σχεδιάσεις έναν άντρα ή μία γυναίκα. Πρέπει να σχεδιάσεις μία ολόκληρη, κανονική, ανθρώπινη εικόνα όσο πιά καλά μπορείς. Μπορείς να το κάνεις σε όση ώρα θέλεις».

Όταν τα παιδιά τελείωναν το πρώτο τους σχέδιο, η ερευνήτρια τα ρωτούσε αν ζωγράφισαν άντρα ή γυναίκα και, ενώ τους έδινε ένα δεύτερο ίδιο χαρτί, τους ζητούσε να σχεδιάσουν ένα άτομο του αντίθετου φύλου, ως εξής: «Ωραία, τώρα θέλω να μου ζωγραφίσεις μια γυναίκα (έναν άντρα)».

Κανένα από τα παιδιά δε δυσκολεύτηκε να καταλάβει τις οδηγίες. Σκοπίμως δε ζητήθηκε από τα παιδιά να ζωγραφίσουν έναν άντρα και μία γυναίκα ταυτόχρονα, κυρίως γιατί η έρευνα στόχευε να μελετήσει την επιλογή των παιδιών ως προς το φύλο της εικόνας που προτίμησαν να σχεδιάσουν, μετά από το πρώτο μέρος των οδηγιών. (Τα παιδιά δεν γνώριζαν από την αρχή ότι θα τους ζητούσαμε να σχεδιάσουν και τα δύο φύλα). Δεν χρησιμοποιήθηκε η λέξη «άτομο» αντί για τις λέξεις «άντρας» και «γυναίκα» διότι στη μελέτη –πilotο είχε βρεθεί ότι μερικά από τα μικρά παιδιά δεν ήταν εξοικωμένα με την λέξη αυτή. Δε χρησιμοποιήθηκε επίσης η λέξη «άνθρωπος» διότι οι Bronerman et al. (1972), βρήκαν ότι η λέξη «άνθρωπος» σχετίζεται περισσότερο με την λέξη «άντρας» παρά με την λέξη «γυναίκα». («man» στα αγγλικά). Το πρώτο σχέδιο έμενε επάνω στο τραπέζι του κάθε παιδιού μέχρι να τελειώσει και το δεύτερό του σχέδιο, ήταν δε εκτεθειμένο έτσι ώστε το παιδί να μπορεί να συγκρίνει τις δύο εικόνες και να τις αλλάξει αν ήθελε. Παρατηρήθηκε όμως ότι πολύ σπάνια τα παιδιά ξαναγύριζαν στο πρώτο τους σχέδιο αφού είχαν αρχίσει το δεύτερο. Όταν τελείωναν και το δεύτερο σχέδιο, η ερευνήτρια θεβαινόταν και πάλι για το φύλο της κάθε εικόνας (δεν ήταν πάντα εύκολο να διαχωριστούν), ευχαριστούσε το παιδί και το οδηγούσε πίσω στην τάξη του.

Τρόπος ανάλυσης

Μελετώντας το είδος των διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών που απεικόνισαν τα παιδιά στα σχέδιά τους σχηματίστηκαν δύο λίστες (μία για τις ανδρικές και μια για τις γυναικείες εικόνες). Ο κατάλογος των χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήθηκε για την βαθμολόγηση της διαφοροποίησης των ανδρικών εικόνων περιελάμβανε τα ακόλουθα στοιχεία:

1. Στυλ των μαλλιών
2. Ρούχα I
3. Ρούχα II
4. Φαρδείς ώμοι
5. Μουστάκι ή μούσι (τριχοφυία στο πρόσωπο)
6. Φερμουάρ στο παντελόνι
7. Ογκώδες σώμα
8. Ογκώδη παπούτσια
9. Ανδρικά αξεσουάρ
10. Άλλα διαφοροποιητικά στοιχεία

Ο κατάλογος των χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήθηκε για τη βαθμολόγηση της διαφοροποίησης των γυναικείων εικόνων περιελάμβανε τα ακόλουθα στοιχεία:

1. Στυλ των μαλλιών
2. Ρούχα I
3. Ρούχα II
4. Γυναικεία στήθη
5. Τονισμένοι γοφοί
6. Τονισμένη μέση
7. Τονισμένα χείλη ή βλέφαρα (*make up*)
8. Κοσμήματα
9. Ψηλά τακούνια
10. Άλλα διαφοροποιητικά στοιχεία

Ο αριθμός των διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών που απεικόνιζαν στις ανδρικές αλλά και στις γυναικείες εικόνες τους τα παιδιά εν γένει, βρέθηκε ότι ήταν εννέα. Η τελευταία κατηγορία, «άλλα διαφοροποιητικά στοιχεία» προστέθηκε στις δύο λίστες για να συμπεριληφθούν διάφορα χαρακτηριστικά, τα οποία απεικονίζοντο στα παιδικά σχέδια αλλά πολύ σπάνια.

Η ανδρική και η γυναικεία εικόνα του κάθε παιδιού βαθμολογήθηκαν ταυτόχρονα. Σε κάθε φιγούρα δόθηκε ένας βαθμός για κάθε διαφοροποιητικό στοιχείο που περιείχε. Εν τούτοις, βαθμός δινόταν στην περίπτωση που το στοιχείο αυτό υπήρχε στην κατάλληλη εικόνα και μόνο. Για παράδειγμα, το στοιχείο «ογκώδες σώμα», ένα από τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά των ανδρικών εικόνων βαθμολογείτο μόνον όταν το σώμα της ανδρικής εικόνας απεικονίζετο πίο ογκώδες από αυτό της γυναικείας εικόνας του ίδιου παιδιού. Όταν το σώμα της γυναικείας εικόνας απεικονίζετο πίο ογκώδες από αυτό της ανδρικής, ή όταν τα δύο σώματα απεικονίζοντο εξ ίσου ογκώδη, τότε δεν έπαιρνε βαθμό καμμία από τις δύο εικόνες. Με τον τρόπο αυτό ο τελικός βαθμός των δύο σχεδίων σημαίνει αποκλειστικά και μόνο την ικανότητα διαφοροποίησης των φύλων στο σχέδιο κάθε παιδιού και όχι τον ατομικό του τρόπο σχεδιασμού της εικόνας. Λεπτομερέστερη ανάλυση του τρόπου βαθμολογίας της διαφοροποίησης των ανδρικών και γυναικείων εικόνων δημοσιεύεται στο παράρτημα.

Όλα τα σχέδια, βαθμολογήθηκαν από την ερευνήτρια χρησιμοποιώντας τους δύο αυτούς καταλόγους. Ένας δεύτερος, ανεξάρτητος ερευνητής βαθμολόγησε ένα τυχαίο δείγμα 20 σχεδίων (10 ανδρικές και 10 γυναικείες εικόνες) και βρέθηκε ότι οι δύο βαθμολογίες συμφωνούσαν απολύτως στο 90% των περιπτώσεων.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Οι αριθμοί των διαφοροποιητικών στοιχείων, που καταμετρήθηκαν στις ανδρικές και στις γυναικείες εικόνες των αγοριών και των κοριτσιών της κάθε ηλικίας, υποβλήθηκαν σε ανάλυση διασποράς τριών παραγόντων (ηλικία του σχεδιαστή Χ φύλο του σχεδιαστή Χ φύλο της εικόνας). Η ανάλυση περιελάμβανε

νε άνισους αριθμούς στοιχείων σε κάθε κατηγορία, και επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον παράγοντα «φύλο της εικόνας».

Η ανάλυση έδειξε ένα στατιστικό σημαντικό αποτέλεσμα στον παράγοντα «ηλικία του σχεδιαστή» [$F(7, 491)=91, 36, p<.01$], το οποίο σημαίνει ότι όσο τα παιδιά μεγαλώνουν, αναπαριστούν σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό διαφοροποιητικών στοιχείων στις ανδρικές και στις γυναικείες εικόνες που σχεδιάζουν. Σημαντικό βρέθηκε επίσης και το αποτέλεσμα στον παράγοντα «φύλο του σχεδιαστή» [$F(1, 491)=21.78, p<.01$]. Αυτό σημαίνει ότι τα αγόρια απεικόνισαν διαφορετικό αριθμό διαφοροποιητικών στοιχείων στα σχέδιά τους απ' ότι τα κορίτσια. Ο μέσος όρος των διαφοροποιητικών στοιχείων που χρησιμοποιήσαν τα αγόρια βρέθηκε ότι ήταν 2.31 ενώ αυτός των κοριτσιών ήταν 2.82. Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα κορίτσια σαν σύνολο απεικόνισαν στα σχέδιά τους σημαντικά περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία από ότι τα αγόρια. Η ανάλυση επίσης έδειξε μία σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των παραγόντων «ηλικία του σχεδιαστή» και «φύλο του σχεδιαστή» [$F(7, 491)=2.70, p<.01$]. Για να διερευνηθεί λεπτομερέστερα το νόημα της αλληλεπίδρασης αυτής, χρησιμοποιήθηκαν t-tests, στους μέσους όρους των διαφοροποιητικών στοιχείων που περιλαμβάνοντο στα σχέδια των αγοριών και των κοριτσιών της κάθε ομάδας ηλικίας χωριστά. Τα t-tests αυτά διευκρίνισαν ότι μόνο στις δύο μεγαλύτερες ομάδες ηλικίας [9:6 - 10:5 ($t=2.64, df=60, p<.05$) και 10:6 - 11:5 ($t=2.19, df=64, p<.05$)], τα κορίτσια απεικόνιζαν σημαντικά περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία απ' ότι τα αγόρια της ίδιας ηλικίας. Τέλος, η ανάλυση έδειξε μία σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των παραγόντων «φύλο του σχεδιαστή» και «φύλο της εικόνας» [$F(1, 491)=20.38, p<.01$]. Η αλληλεπίδραση αυτή οφείλετο στο γε-

γονός ότι τα αγόρια απεικόνισαν περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία τις ανδρικές παρά στις γυναικείες εικόνες, ενώ τα κορίτσια απεικόνισαν περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία στις γυναικείες παρά στις ανδρικές τους εικόνες. Περαιτέρω ανάλυση έγινε με τους μέσους όρους των διαφοροποιητικών στοιχείων που απεικονίζοντο στις ανδρικές και στις γυναικείες εικόνες των αγοριών και των κοριτσιών, γιά να ερευνηθεί λεπτομερέστερα η σημασία της αλληλεπίδρασης αυτής. Χρησιμοποιήθηκαν t-tests και βρέθηκε ότι τα αγόρια απεικόνισαν σημαντικά περισσότερα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά στις ανδρικές τους εικόνες ($t=2.00$, $df=522$, $p<.01$), και τα κορίτσια απεικόνισαν σημαντικά περισσότερα χαρακτηριστικά στις γυναικείες τους εικόνες ($t=2.00$, $df=488$, $p<.05$). Επιπλέον, οι γυναικείες εικόνες που σχεδιάστηκαν από τα κορίτσια περιελάμβαναν σημαντικά περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία από τις γυναικείες εικόνες, που σχεδιάστηκαν από τα αγόρια ($t=7.24$, $df=505$, $p<.01$), ενώ οι μέσοι όροι των διαφοροποιητικών στοιχείων, που χρησιμοποιήθηκαν στις ανδρικές εικόνες αγοριών και κοριτσιών, βρέθηκε ότι δεν διέφεραν σημαντικά.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ο DiLeo (1971) περιέγραψε την ανάπτυξη της διαφοροποίησης των δύο φύλων στις ανθρώπινες εικόνες που σχεδιάζουν τα παιδιά στη δυτική κοινωνία. Κατά τον DiLeo, η διαφοροποίηση αυτή αναπτύσσεται σταδιακά στα σχέδια των παιδιών. Το πρώτο και το πιο συχνά απεικονιζόμενο διαφοροποιητικό στοιχείο είναι το «*στυλ των μαλλιών*». Περαιτέρω διαφοροποίηση αναπαριστάται με διαφορές στα ρούχα των ανδρικών και των γυναικείων εικόνων, ενώ αργότερα εμφανίζονται πιά εξελιγμένες εικόνες με διαφοροποιήσεις στις σωματικές καμπύ-

λες. Η αναφορά όμως αυτή του DiLeo ήταν καθαρά περιγραφική, διότι αναλύθηκαν οι προσωπικές εντυπώσεις του συγγραφέα και όχι αντικειμενικά στοιχεία. Μια σύγχρονη, επιστημονική έρευνα αναφερόμενη στον τρόπο και στο βαθμό διαφοροποίησης των δύο φύλων στα σχέδια των παιδιών, όπως αναλύθηκε και στην εισαγωγή, έλειπε από την βιβλιογραφία. Η παρούσα μελέτη, προσπαθώντας να καλύψει το κενό αυτό, δημιούργησε μία σύγχρονη κλίμακα μέτρησης του βαθμού και του τρόπου διαφοροποίησης των ανδρικών και γυναικείων εικόνων όπως σχεδιάζονται από τα παιδιά. Τα στοιχεία της μελέτης έδειξαν ότι ο αριθμός των διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών, που χρησιμοποιούν τα παιδιά στα σχέδιά τους, αυξάνεται σημαντικά με την ηλικία τους. Το ίδιο αποτέλεσμα είχαν στις μελέτες τους ο Swensen καθώς και οι Haworth και Normington, αν και ο τρόπος βαθμολόγησης της διαφοροποίησης ήταν διαφορετικός και στις τρεις αυτές μελέτες. Επιπλέον, οι Haworth και Normington (1961), Swensen (1955), Murphy (1957) και οι Rabin και Limuaco (1959) συμφώνησαν ότι η έκταση της διαφοροποίησης των δύο φύλων δεν αντανακλά το βαθμό νοημοσύνης ή τη σχεδιαστική ικανότητα των παιδιών, αλλά αντανακλά το βαθμό της σεξουαλικής τους ωρίμανσης, αφού συχνά συναντώνται εικόνες με πολλά στοιχεία διαφοροποίησης και ελάχιστα γενικές λεπτομέρειες, ή το αντίθετο. Η Machover (1949, 1960), επίσης υποστήριξε ότι συχνά ο τρόπος και ο βαθμός διαφοροποίησης της ανδρικής εικόνας διαφέρει αισθητά από αυτόν της γυναικείας εικόνας του ίδιου σχεδιαστή. Αυτό, κατά την Machover, συμβαίνει διότι η αναπαράσταση των χαρακτηριστικών που διαφοροποιούν τα δύο φύλα δεν αντανακλά τη σχεδιαστική ικανότητα των παιδιών, αλλά τη στάση τους απέναντι στα δύο φύλα. Η παρούσα έρευνα έδειξε επίσης ότι τα κορίτσια απεικόνιζαν περισσότερα

διαφοροποιητικά στοιχεία στα σχέδιά τους από ότι τα αγόρια. Τα ίδια αποτελέσματα ανέφεραν ο Murphy το 1957, ο οποίος χρησιμοποίησε την κλίμακα του Swensen, και οι Haworth και Normington το 1961 οι οποίοι χρησιμοποίησαν την δική τους κλίμακα. Η Machover (1960), η οποία είχε επίσης παρατηρήσει ότι τα κορίτσια διαφοροποιούν τα δύο φύλα καλύτερα απ' ότι τα αγόρια, υποστήριξε ότι αυτό οφείλεται στο ότι τα σεξουαλικά ενδιαφέροντα των κοριτσιών κατά τη διάρκεια της προεφηβικής περιόδου είναι πιά ανεπτυγμένα από αυτά των αγοριών. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται και από τους Hargraves και Colley (1986), οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι οι ορμονικές αλλαγές που εμφανίζονται πριν από την εφηβεία αρχίζουν ωρύτερα στα κορίτσια απ' ότι στα αγόρια. Οι Παπαδόπουλος και Ζάχος (1985) επίσης βρήκαν ότι τα κορίτσια προηγούνται των αγοριών περίπου δύο χρόνια στη σεξουαλική τους ωρίμανση.

Στην παρούσα μελέτη βρέθηκε ακόμα ότι κορίτσια και αγόρια απεικόνιζαν περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία στις εικόνες που είχαν το ίδιο με αυτά φύλο. Σύμφωνα με την Gellert (1968), μελέτες που διεξήχθησαν από τους Bowers και Giles καθώς και από τον Harris είχαν επίσης εντοπίσει την καλύτερη διαφοροποίηση των εικόνων που ανήκουν στο ίδιο φύλο με το σχεδιαστή. Οι Haworth και Normington (1961) βρήκαν επίσης ότι τα κορίτσια στα σχέδιά τους φρόντι-

ζαν περισσότερο τις γυναικείες εικόνες απ' ότι τις ανδρικές τους. Η Richey (1965) είχε αναφέρει παρόμοια αποτελέσματα, τα οποία ερμήνευσε προβολικά. Υποστήριξε δηλαδή ότι τα παιδιά αφιερώνουν περισσότερη προσοχή και προσπάθεια στην αναπαράσταση των εικόνων του φύλου στο οποίο τα ίδια ανήκουν διότι μπορούν να ταυτισθούν περισσότερο με τις εικόνες αυτές. Το 1983 όμως, ο DiLeo παρατήρησε μείωση στον αριθμό των διαφοροποιητικών στοιχείων που απεικονίζονται στα σχέδια των παιδιών στην Αμερική και θεώρησε ότι αυτό αντανάκλα την προσέγγιση των ρόλων των δύο φύλων, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη στη δυτική κοινωνία. Τα στοιχεία αυτά του DiLeo όμως θέτουν υπό αμφισβήτηση την αξία του νοήματος της διαφοροποίησης των ανδρικών και των γυναικείων εικόνων στα σχέδια ως δείκτη της σεξουαλικής ωρίμανσης των παιδιών, αφού ο τρόπος και ο βαθμός διαφοροποίησης φαίνεται να επηρεάζεται από κοινωνικούς παράγοντες όπως είναι οι ρόλοι των δύο φύλων. Περισσότερες και σύγχρονες μελέτες απαιτούνται για να ερευνηθεί η αξία των μηνυμάτων των παιδικών σχεδίων με επιστημονικούς και μόνο τρόπους. Η επανάληψη δε της παρούσας μελέτης με παιδιά από διαφορετικό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ή με παιδιά από διαφορετικές χώρες, πιθανώς να αποκαλύψουν ενδιαφέρουσες διαφορές και ομοιότητες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Broverman I.K., Vogel S.R., Broverman D.M., Clarkson F.E. and Rosenkrantz P.S. Sex role stereotypes: a current appraisal. *Journal of Social Issues*, 1972 28, 2

DiLeo J.H. *Young children and their drawings*. New York, Brunner and Mazel, 1971.

DiLeo J.H. *Interpreting children's drawings*. New York, Brunner and Mazel, 1983.

Gellert E. Comparison of children's self drawings with their drawings of other persons. *Perceptual and Motor Skills*, 1968, 26, 125-138.

Hargreaves J.D. and Colley M.A. (Eds). *The psychology of sex roles*. London, Harper and Row, 1986.

Haworth M. and Normington C.J. A sexual differentiation scale for the DAP - test. *Journal of Projective Techniques*, 1961, 25, 441-443.

Machover K. *Personality projection in the drawing of the human figure*. Springfield III., C.C. Thomas, 1949.

Machover K. Sex differences in the developmental pattern of children as seen in HFD's. In A.I. Rabin and M. Haworth (Eds). *Projective techniques with children*. New York, Grune and Stratton, 1960.

Murphy M.M. Sexual differentiation of male and female job applicants on the DAP-test. *Journal of Clinical Psychology*, 1957, 13, 87-88.

Παπαδόπουλος Ν.Γ. και Ζάχος Δ.Η. *Ψυχολογία*. Αθήνα, Κέντρο Ψυχολογικών Μελετών, 1985.

Rabin A.I. and Limuaco J. Sexual differentiation of American and Filipino children as reflected in the «Draw-a-Person» test. *Journal of Social Psychology*, 1959, 50, 207-211.

Richey M. Qualitative superiority of the «self» figure in children's drawings. *Journal of Clinical Psychology*, 1965, 2, 59-61.

Swensen C.H. Sexual differentiation on the «Draw-a-Person» test. *Journal of Clinical Psychology*, 1955, 11, 37-41.

Swensen C.H. and Newton K.R. The development of sexual differentiation on the «Draw-a-Person» test. *Journal of Clinical Psychology*, 1955, 11, 417-419.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ανάλυση των διαφοροποιητικών στοιχείων τα οποία πιθανώς να απεικονίζονται σε ανδρικές εικόνες.

1. Στυλ των μαλλιών: Οποιαδήποτε αναπαράσταση διαφορετική από αυτή της γυναικείας εικόνας του ίδιου σχεδιαστή.
2. Ρούχα I: Ένα οποιοδήποτε στοιχείο διαφορετικό από αυτό της γυναικείας εικόνας του ίδιου σχεδιαστή.
3. Ρούχα II: Δύο ή περισσότερες διαφορές στα ρούχα των δύο εικόνων.
4. Φαρδείς ώμοι: Οι ώμοι της ανδρικής εικόνας φαρδύτεροι από αυτούς της γυναικείας του ίδιου σχεδιαστή.
5. Μουστάκι ή μούσι: οποιαδήποτε αναπαράσταση.
6. Φερμουάρ στο παντελόνι: οποιαδήποτε αναπαράσταση.
7. Ογκώδες σώμα: Συνολική επιφάνεια του σώματος της ανδρικής εικόνας πλιό ογκώδης από αυτή του σώματος της γυναικείας εικόνας του ίδιου σχεδιαστή.

8. Ογκώδη παπούτσια: Τα παπούτσια της ανδρικής εικόνας σημαντικά ογκωδέστερα από αυτά της γυναικείας εικόνας του ίδιου σχεδιαστή.

9. Ανδρικά αξεσουάρ: π.χ. πίπα, μπαστούνι και άλλα.

10. Η κατηγορία «άλλα διαφοροποιητικά στοιχεία» στις ανδρικές εικόνες περιλαμβάνει στοιχεία τα οποία συνδέονται κυρίως με τους άνδρες, αλλά εμφανίζονται σπάνια στα παιδικά σχέδια, όπως αναπαράσταση στρατιωτικών στολών, όπλων κ.τ.λ.

Ανάλυση των διαφοροποιητικών στοιχείων τα οποία πιθανώς να απεικονίζονται σε γυναικείες εικόνες.

1. Στυλ των μαλλιών: Οποιαδήποτε αναπαράσταση διαφορετική από αυτή της ανδρικής εικόνας του ίδιου σχεδιαστή.

2. Ρούχα I: Ένα οποιοδήποτε στοιχείο διαφορετικό από αυτό της ανδρικής εικόνας του ίδιου σχεδιαστή.

3. Ρούχα II: Δύο ή περισσότερες διαφορές στα ρούχα των δύο εικόνων.

4. Γυναικεία στήθη: Οποιαδήποτε αναπαράσταση.

5. Τονισμένοι γοφοί: Οποιαδήποτε αναπαράσταση εντονότερη από αυτή της ανδρικής εικόνας του ίδιου σχεδιαστή.

6. Τονισμένη μέση: Αναπαράσταση λεπτότερης μέσης στη γυναικεία εικόνα από ότι στην ανδρική του ίδιου σχεδιαστή.

7. Τονισμένα χείλη ή βλέφαρα (make-up) : Χείλη ή βλέφαρα τονισμένα περισσότερο από αυτά της ανδρικής εικόνας του ίδιου σχεδιαστή.

8. Κοσμήματα. Οποιαδήποτε αναπαράσταση.

9. Ψηλά τακούνια: Οποιαδήποτε αναπαράσταση.

10. Η κατηγορία «άλλα διαφοροποιητικά στοιχεία» στις γυναικείες εικόνες περιλαμβάνει στοιχεία τα οποία συνδέονται συνήθως με τις γυναίκες αλλά εμφανίζονται σπάνια στα παιδικά σχέδια, όπως περιοδικά, ξεσκονίστρες και άλλα.